

РОЗДІЛ IV

Історія, теорія та практика видавничої справи й редагування

УДК 007 : 304 : 655

Ю. М. Бережко-Камінська – аспірант Інституту
журналістики Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Феномен творчої особистості редактора в контексті духовного розвитку фахівця

*Роботу виконано на кафедрі видавничої справи
та редагування Інституту журналістики КНУ
ім. Тараса Шевченка*

Розглянуто поняття творчої особистості редактора, його ролі в діяльності видавництва, описано зв'язки між творчістю, особистісним зростом і професійністю в контексті духовного розвитку, окреслено два основних напрями розвитку особистості, виділено основні фактори, поєднання яких відрізняє творчу особистість редактора з-поміж інших редакторів.

Ключові слова: редактор, особистість, творча особистість редактора, творчість редактора, духовний розвиток.

Бережко-Каминская Ю. Н. Феномен творческой личности редактора в контексте духовного развития специалиста. Рассмотрено понятие творческой личности редактора, его роли в деятельности издательства, описаны связи между творчеством, личностным ростом и профессиональностью в контексте духовного развития, очерчены два основных направления развития личности, выделены главные факторы, сочетание которых отличает творческую личность редактора от других редакторов.

Ключевые слова: редактор, личность, творческая личность редактора, творчество редактора, духовное развитие.

Berezhko-Kaminska Yu. M. Creative Personality of an Editor as a Phenomenon in the Context of Professional and Spiritual Evolution. Creative Personality of an Editor as a Concept is analyzed. Editor's Part in Publishing and Editing Activities as well as Interrelationship between Creative Activities, Personal Growth and Professional Level are Discussed in the Context of Spiritual Development. Two main directions of Personality Development are Two Basic Factors are Singled out which in their Combination Differentiate Editor's Creative Personality among Other Editors.

Key words: editor, personality, editor's creative personality, editor's creativity, spiritual evolution.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зважаючи на сучасний кризовий стан у політичній, економічній, культурній, екологічній та інших сферах, що неодноразово відзначають учені, журналісти, громадські діячі, митці, політологи, – шукати виходи з цієї ситуації треба передусім у морально-етичній площині, у сфері духовності. «Глобальна криза сучасної цивілізації є, у першу чергу, кризою світогляду. Вона тісно пов'язана зі свідомістю людей, рівнем їхньої освіченості та вихованості, із пріоритетами їхніх моральних цінностей, які сформувалися в сучасному суспільстві під впливом ... філософії споживання» [6, 11–13]. Видатний сучасний класик педагогіки Ш. Амонашвілі під час зустрічі в Києві 2011 р. з керівниками столичних навчальних закладів у Державному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова наголосив, що сучасні знання настільки потужні, що давати їх у руки бездуховних людей просто небезпечно. «Ми зараз націлені

передусім на навчання, а не на виховання. Але забуваємо про необхідність підготувати відповідний ґрунт: любові і добра. Без моральної підпори ці знання – зброя проти всього живого» [1].

Професія редактора належить до суспільно значущих. У руках редакторів – Слово, яким можна «приголубити, вколоти чи вбити, залежно від обставин» (Оксана Яблонська). Маючи у своєму арсеналі такий могутній інструментарій, як ЗМІ, очолюючи видавничі центри та агентства, діяльність редакторів повинна насамперед ґрунтуватися на міцному духовному фундаменті, оскільки наслідки тиражування бездуховності занадто дорого обходяться людству. Інша сторона духовного розвитку редактора криється в самому характері його роботи. Будучи фахівцем творчої галузі, редактор повинен усвідомлювати, що сама природа творчості має духовні витoki й нехтувати цим, значить позбавляти себе розуміння суті багатьох явищ, із якими доводиться стикатися в процесі фахової діяльності. До того ж, якщо розглядати редактора як особистість, ми знову-таки приходимо до розуміння того, що це питання неможливо розкривати поза контекстом духовності. **Актуальність** дослідження підтверджує саме життя, яке спонукає не просто до пошуку нових шляхів вирішення багатьох назрілих проблем, а виходу на якісно новий рівень особистості, людини, яка творить майбутнє.

У зв'язку зі значущістю дослідження у цьому напрямі й майже відсутніми напрацюваннями щодо феномену творчої особистості редактора саме в контексті духовного виміру **мета** цієї публікації – вивчити та висвітлити суть поняття «творча особистість редактора» й окреслити проблемне коло духовних аспектів редакторської діяльності.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Поняття «особистість» у гуманітарних науках, як і в повсякденному житті, дуже поширене та має багатоманітні й численні тлумачення. Новий тлумачний словник української мови в чотирьох томах дає таке визначення цього слова: «**особистість** – конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки та ін.: індивідуальність, особа [11, 150]. Часто поряд зі словом «особистість» вживають «**індивідуальність**», що позначає: 1. «Сукупність психологічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що вирізняють її від інших індивідуумів; 2) людина як носій індивідуальних властивостей, певних характерних ознак і рис; особистість» [10, 188].

Вивченням особистості займається ціла галузь психологічної науки – психологія особистості, предметом дослідження якої є «структура і закономірності розвитку особистості людини, становлення її інтелектуальної, емоційної і вольової сфер, процеси соціалізації особистості тощо» [8, 269]. Теоретичному обґрунтуванню поняття «індивідуальність» присвячували свої наукові роботи М. Бердяєв, П. Флоренський, Л. Виготський, Ж. Сартр, Ф. Ніцше, М. Хайдеггер та ін. Проблеми індивідуальності в різних аспектах вивчали К. Абульханова-Славська, В. Мерлін, Б. Ананьєв, С. Рубінштейн й ін. (психологічний аспект); М. Каган, Д. Лоуренс, Ю. Орлов, І. Резвицький, В. Тугаринов, Ю. Хабермас (філософський аспект); Є. Бондаревська, В. Ільїн, О. Абдуліна, О. Пехота; специфіку творчої індивідуальності описували у своїх працях А. Асмолов, М. Бахтін, В. Белов, І. Кон, В. Міріманов, В. Шадриков.

Як зазначає Ю. Крилова-Грек, розглядаючи концепт «особистість» у європейських мовах, на сьогодні не існує уніфікованої дефініції. «В 1961 р. Г. Олпорт наводив для прикладу 49 визначень цього поняття, зазначаючи власне, п'ятидесятє» [5, 350]. Особистість людини неповторна у своїй індивідуальності. За словами Б. Ананьєва, особистість є «вершиною» структури психічних властивостей, а індивідуальність – «глибиною» особистості. Передумова формування людської індивідуальності полягає в анатомо-фізіологічних задатках, які в процесі навчання й виховання і формують певні риси та якості людини.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Об'єктом нашого дослідження є творча особистість редактора. *Творча особистість* – термін, який використовується для позначення суб'єкта, насамперед митця, та ідентифікується передусім із його самобутністю таланту, оригінальністю творчого стилю, манери письма, своєрідністю творчого мислення. У літературознавстві можна натрапити на ще такі форми цього поняття: індивідуальність письменника, індивідуальність особи митця, авторська (поетична, письменницька, літературна) індивідуальність та ін., які, утім, не є абсолютно рівнозначними. Незважаючи на те, що в літературознавстві, мистецтвознавстві, педагогіці й психології активно досліджується поняття творчої особистості (педагога, письменника, психолога, актора), творча особистість редактора залишається майже зовсім не висвітленою.

Роль *особистості редактора* у своїх наукових розробках піднімає В. Теремко, указуючи на те, що «людський потенціал є найважливішим ресурсом у видавничому бізнесі, бо творцем істинно оригінального твору, який з часом матеріалізується у видавничий продукт, є лише людина... Без неї неможливо обійтися і на етапі його творення. Оскільки в її інтелекті, свідомості, волі – джерело всіх успіхів і невдач... Усе доступно їй, усе від неї залежить» [9, 107]. Людський фактор у видавничій справі й редагуванні – це та категорія, яка може вплинути як на високий рівень успішності, так і призвести до величезних збитків і розчарувань. Практика доводить, що редактору не достатньо бути грамотним мовником та успішним бізнесменом. Адже цементує спільноту й веде її за собою не вміння користуватися знаннями та навичками, а особистість, яка є авторитетом, натхненником, каталізатором нових ідей; людина, яка ніби своєрідний двигун спільної справи, її серце і точка опори. «Особистість, її стратегічне бачення, знання, ідеї, вміння їх втілювати відстежувати зміни на ринку й оперативно коригувати свою діяльність, усвідомлення того, що успіх у бізнесі є наслідком вдалих рішень, і здатність долати перманентні проблеми – важлива фундаментальна основа ефективного видавничого бізнесу. Джерелом усіх успіхів і невдач у цій, як і в інших сферах ділової активності, є людина, оскільки, як свідчить досвід, усе залежить від знань, умінь, навичок, внутрішньої енергії і бажання самореалізуватися у справі» [9, 107–108].

Творчій особистості редактора, притаманні такі **індивідуально-психологічні особливості**:

- незалежне мислення;
- добре розвинута інтуїція;
- свіжість і цілісність світосприйняття;
- активна позиція в підході до вирішення життєвих завдань, перешкод та проблем;
- оптимізм і впевненість в успішному вирішенні проблем та життєвих цілей;
- наділена фізичним і душевним здоров'ям (необхідність залучення для повноцінного творчого процесу таких компонентів, як критичність, психомоторика, енергопотенціал).

Науковці зазначають, що перехід людини на рівень творчої активності свідчить про значний стрибок у загальному розвитку особистості, значну силу її внутрішніх процесів, її саморегуляції й самоорганізації [7, 35–39], а також про те, що професійне становлення людини дуже тісно пов'язане із її розвитком як особистості. На це звертає увагу у своїх публікаціях Н. Дідик, наголошуючи, що «становлення професіонала завжди несе на собі відбиток індивідуальності» та що «індивідуальність може зростати в міру зростання професіоналізму, особливо на етапах творчого освоєння професії» [3, 185].

Особистісний і професійний розвиток дуже тісно пов'язані з розвитком духовним. Останнє є предметом досліджень у галузі педагогіки й психології (І. Бех, Ж. Маценко, М. Піщулін, Е. Помиткін, Ж. Юзвак). На основі узагальнень поняття духовності, зроблених ученими, легко проглядаються інтелектуальне, моральне та мотиваційне підґрунтя якостей, які притаманні творчій особистості. *Духовність творчої особистості* проявляється в спрямованості на пошук істини, переживань краси та слідування добру; в індивідуальній виразності потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти заради спільного блага; у спрямованості особистості до пізнання, засвоєння й створення духовних цінностей; у творчій здатності самореалізовуватися, самовдосконалюватися, будуючи свою діяльність на загальнолюдських етичних та естетичних цінностях, усвідомлюючи свою єдність із Всесвітом; через проникливий розум, гармонійні та врівноважені почуття й волю; зорієнтованість на людину, яка має високий гуманістичний потенціал, моральну стійкість, постійне прагнення до втілення в життя таких вищих ідеалів людства, як віра, надія, любов, сумління, через наявність моральних установок, почуття громадянських обов'язків, професійної компетентності, віри у світлі ідеали та почуття відповідальності за все, що відбувається навколо людини [2].

Розглядаючи питання *творчої особистості редактора*, ми схилиємося до думки, що розвиток від індивідуума до творчої особистості проходить універсальний для будь-якої професії шлях. У його основі – еволюційний поступ людства в цілому й кожної людини зокрема. Фах лише допомагає особистості виразити себе, розкрити та розвинути. Він є знаряддям у розвитку особистості й водночас – способом віддачі фахівцем матеріальних і нематеріальних продуктів своєї діяльності. Стати творчою особистістю можна, лише одночасно працюючи у двох основних напрямках: 1) *розвиваючи свої особистісні якості* (характер, звички, устремління, здібності тощо) та 2) *оволодіваючи необхідними професійними знаннями й навичками*.

Робота над своїм внутрішнім світом закладає ті якості, що дають змогу індивідууму визріти в особистість, а професійні напрацювання надають конкретного спрямування й можливості виразити

ці якості. Працюючи тільки в першому напрямі та не знаходячи свого застосування в певній професії, людина підходить до однієї із найбільших екзистенційних криз утрати сенсу людського буття, із часом відбувається саморуйнування. У протилежному випадку можна бути гарним працівником, але зразковий працівник – це ще не творча особистість, не професіонал-творець, професіонал-майстер.

Розглядаючи сутність творчої особистості редактора, ми б хотіли акцентувати увагу на *духовній складовій частині його життя*, що дуже тісно пов'язано як зі значущими професійними якостями редактора, рівнем розвитку його особистості, тонкістю натури, так і з мотиваційними чинниками, цілями, методами їхнього досягнення та внутрішнім наповненням його діяльності. Відбиток суті особистості позначається на кожному етапі її діяльності й на кінцевому результаті виготовленого продукту. Внутрішнє наповнення праці фахівця, котрий ставиться до обраної роботи як до свого призначення, як до справи, заради виконання якої він приходить у цей світ і яку саме так, як він, не зможе зробити більше ніхто, тому що кожна людина має лише свої, неповторні духовні й фахові напрацювання, помітно відрізняється від формального виконання своїх професійних обов'язків. Закони, що визначають це наповнення, універсальні в будь-якій галузі та стосуються кожного працівника.

Ми пропонуємо виділити основні фактори, поєднання яких відрізняє творчу особистість редактора.

– *Робота на спільне благо суспільства*. Особистість редактора, наріжним каменем якого є заробляння грошей, за своєю суттю відрізнятиметься від особистості редактора, смисл діяльності якого виходить за межі її матеріальної площини. У силу вступають категорії духовного значення: ідеали, устремління, принципи тощо. Усе це впливає на розвиток свідомості, її розширення й збагачення. Редактор, який розуміє, що він працює не тільки на себе, свою справу, а ще й на суспільство, сприяючи його внутрішньому поступу, дає змогу з інших позицій підходити до всієї діяльності. Відчуття роботи на спільне благо дарує натхнення, окриленість, духовні сили, допомагає долати особистісні та матеріальні кризи, перебувати в ладу зі своїм сумлінням і мати відчуття значимості своєї справи. Творячи свою справу з урахуванням спільного блага, редактор відчуватиме значимість своєї роботи та власну відповідальність за її просування.

– *Любов до своєї праці*. ідеться про ту закоханість і захоплення, що одухотворяють будь-які дії, спрямовують та звеличують. Любов несе в собі натхнення, провокує інтуїтивне проникнення в суть речей, творче незакостеніння й новаторство, високу ідейність, спрямованість, потребу в єдності та дружній співпраці всього колективу, наповнює красою, терпінням, дарує сили долати невдачі, постійно розвиватися, набувати нових знань і досвіду й на принципово іншому якісному рівні творити свою справу. Саме любов до своєї справи, на наше переконання, потрібно брати за основу в розгляді проблеми творчої особистості в будь-якій професійній сфері.

– *Якість як ознака професіоналізму й особистісної зрілості*. Глибоку потребу у виготовленні високоякісного видавничого продукту має редактор, для якого ця категорія – невід'ємна риса його особистості. Такий видавець не може по-справжньому вдовольнитися невисоким щодо якості результатом своєї діяльності (яка найбільше виражається в готовому видавничому продукті), оскільки цей результат – частина його самого, його душі й суті. Такий редактор інтуїтивно чи свідомо розуміє, що якість книги – це передусім ставлення до Людини, глибинний прояв поваги до неї, автора, самої книги як явища, видавництва та до себе як співтворця. Саме на утвердженні цієї поваги будується вся творча й адміністративна діяльність редактора. Саме повага стає наріжним каменем у підході до вирішення більшості робочих моментів.

– *Усвідомлена праця, творча активність*. Людина, не розуміючи смислу своєї роботи, своєї ролі в ній, реального впливу всієї діяльності цієї галузі на життя суспільства, не усвідомлює рівня своєї відповідальності, а також не бачить доцільності й можливості вияву професійної творчості. Відсутність усвідомленого ставлення до редакторської праці позначається на якості як усього видавничого процесу, так і самого наповнення продукту (газети, журналу тощо). Творча активність є не лише висотою фахової майстерності, а й проявом особистісної зрілості, яка знає, чого вона прагне, який результат хоче отримати та не боїться шукати для цього своїх шляхів.

– *Спрямованість у майбутнє*. Тільки направляючи кермо своєї справи в майбутнє, можна цілеспрямовано й поетапно вибудовувати діяльність. Творча особистість редактора дивиться в майбутнє з оптимізмом, задає можливу для досягнення висоту та напрям, наперед продумуючи

можливі варіанти рішення поставлених завдань і пошуки нових шляхів удосконалення. Без спрямування в майбутнє настають закостенілість, відставання, згасання творчого запалу, атрофуються смислові зв'язки діяльності. Проте лише оптимізму й марень про день завтрашній недостатньо. Глибина питання криється в таких тонких і прихованих сферах, як ментальні чинники особистості. Проектуючи кожною думкою своє майбутнє, потрібно дуже прискіпливо ставитися до власної культури мислення, не допускаючи думок, які своєю хаотичністю і взаємозапереченням передували б їхньому втіленню в життя.

Усі названі вище ознаки творчої особистості редактора об'єднуються поняттям світогляду, тієї основи, від глибини й широти якої якісно залежить кожна людина та те, чим вона займається.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Професіоналізм особистості, її творче вираження, фаховий розвиток найтісніше пов'язані із поняттями духовності. Творча сфера належить до духовної сфери людини безпосередньо. Вона, за словами В. Карпенка, «практично накладається на сферу психічну чи навпаки» [4, 60]. Жоден вид творчої діяльності неможливий поза психічною сферою. Без участі свідомості не здатен працювати письменник, журналіст чи редактор, як і без уміння мислити, спроможності сприймати й аналізувати прийнятну інформацію, уявляти, емоційно переживати. Тримаючи в руках якісно виготовлений видавничий продукт, потрібно розуміти, що це не лише конкретний твір чи добірка публікацій, які несуть у собі певні ідеї, знання, факти, а й енергетичний згусток діяльності групи людей. За будь-якою складовою частиною книги (журналу, газети) стоїть не лише рівень редакторської культури й фаховості, а конкретна риса його особистості, через яку й можна знайти пояснення тим чи іншим особистісним проявам на професійному рівні.

Творча особистість редактора закладає основу налагодженої діяльності колективу, взаємостосунків і позначається на якості продукції. Від особистості редактора залежать комунікативна та організаційна культура в колективі, етика й етикет, видавнича політика, видавничий портфель, імідж видавництва, партнерські відносини з іншими підприємствами та авторами, рівень активності в культурно-мистецькому, діловому й політичному житті тощо. Редактор є центральною фігурою видавництва, задає висоту спрямування та емоційне забарвлення всього процесу діяльності, включно з його кінцевими результатами, веде за собою не лише співробітників, а й тисячі людей, які вбирають у свої серця піднесені їм ідеї, думки й факти. Відповідальність людини за слово пропорційна з кожною випущеною книгою, зазначав Іоан Богослов. Особистість редактора має бути настільки зрілою та мудрою, щоб виконувати, окрім усього іншого, невидиму роль сита: відділяючи зерно від половини, даючи можливість проростати справжньому й прекрасному.

Список використаної літератури

1. Бережко-Каминская Ю. М. Столицу України с авторскими семинарами посетил классик современной педагогики Шалва Амонашвили / Ю. М. Бережко-Каминская [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gumanpedagog.org.ua/ru/>.
2. Дзеджера К. В. Духовний розвиток особистості майбутнього фахівця як проблема професійної підготовки / К. В. Дзеджера [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.social-science.com.ua/jornal_content/188/17e7a40d01aec98607a81108003dba41
3. Дідик Н. М. Визначення поняття «професійно значущі характеристики» [Текст] / Н. М. Дідик // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. КПНУ ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – 2009. – № 6, ч. 1. – С. 184–195.
4. Карпенко В. О. Майстерність редактора. Професійні та організаційні аспекти діяльності. Курс лекцій [Текст] / Клименко В. О. – К. : Центр вільної преси, 2006. – 190 с.
5. Крилова-Грек Ю. М. Психолінгвістичний погляд на концепт «особистість» у європейських мовах [Текст] / Ю. М. Крилова-Грек // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. КПНУ ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – 2009. – № 6, ч. 1. – С. 348–355.
6. Кушерещ В. Л. Необхідність світоглядної та методологічної переорієнтації системи освіти [Текст] / В. Л. Кушерещ // Трибуна. – 2003. – № 910. – С. 11–13.
7. Пескун С. П. Творчість школярів у навчальному процесі [Текст] / С. П. Пескун // Міжнародна науково-практична конференція «Підготовка майбутнього вчителя природничих дисциплін в умовах моделювання освітнього середовища»: XI Каришинські читання. – Полтава : [б. в.], 2004. – С. 35–39.
8. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія [Текст] / Степанов О. М. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с.
9. Теремко В. І. Основні засади видавничого бізнесу : навч. посіб. [Текст] / Теремко В. І. – К. : «Академвидав», 2009. – 136 с.

10. Яременко В. В. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах [Текст] / В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконт, 2001. – Т. 2. – 912 с.
11. Яременко В. В. Новий тлумачний словник української мови : [у 4-х т.] [Текст] / В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконт, 2001. – Т. 3. – 928 с.

УДК 007:304:655

І. О. Вовк – аспірант Української академії друкарства

Початок пластової видавничої діяльності. Пластові видання 1911–1922 рр.*Роботу виконано на кафедрі видавничої справи і редагування УАД*

Розглянуто перші роки пластової видавничої діяльності, проаналізовано основні видання, які побачили світ у перше десятиліття існування організації. Визначено провідні ідеї, погляди та положення, викладені у виданнях, їхнє змістове наповнення, цільове та читачке призначення.

Ключові слова: скаутинг, Пласт, феномен пластового руху, пластовий осередок, ідея Пласту, пластова література, літографічні видання.

Вовк І. О. Начало пластовой издательской деятельности. Пластовые издания 1911–1922 гг. Рассмотрены первые годы пластовой издательской деятельности, проанализированы основные издания, увидевшие мир в первое десятилетие существования организации. Определены основные идеи, взгляды и положения, изложенные в изданиях, их содержательное наполнение, целевое и читательское назначение.

Ключевые слова: скаутинг, Пласт, феномен пластового движения, пластовая ячейка, идея Пласта, пластовая литература, литографические издания.

Vovk I. O. The Beginning of Plast Publishing. Plast Publications, 1911–1922. The first years of plast publishing activity were considered, the basic editions, published in the first decade of the organization were analyzed. The main ideas, views and conditions, as well as the content, target designation, and readers of the publications were identified.

Key words: Scouting, Plast, phenomenon of plast movement, plast communities, idea of Plast, Plast Literature, lithographic editions.

Постановка наукової проблеми, її значення та аналіз останніх досліджень. Заснування й діяльність українського Пласту історія пов'язує зі створенням скаутингу¹, який започаткував Бейден Павел (Бі-Пі)² в Англії 1908 р. Хоч український Пласт офіційно постав на три роки пізніше та ґрунтується тільки на основах скаутингу, він набув зовсім іншого, своєрідного, українського характеру, адже був побудований передусім на українських історичних традиціях, на що вказує і його назва. Першим та основним зразком для цієї організації був «Scouting for boys» («Скаутинг для хлопців»), що його заснував генерал Роберт Бейден Павел для британських юнаків. Засновники Пласту наповнили ідею Бейдена Павела українським змістом, дещо доповнили та пристосували його до потреб української молоді, до української ментальності в цілому, спираючись на історію України й українського народу. Особливий педагогічний підхід у вихованні молоді творці українського Пласту наповнили своєю власною системою виховання – українською духовністю, тому він припав до душі і молоді, і українській громаді загалом.

На різних етапах діяльності організації укладали бібліографію пластових видань. Проте часто вони були неповними й виходили невеликими накладами. Такі видання здебільшого мали вигляд переліку бібліографічних описів. У цьому матеріалі здійснено спробу розглянути передумови появи, тематику та ідейні основи видань, які з'явилися впродовж окресленого історичного періоду.

© Вовк І. О., 2012

¹ Скаутинг – міжнародний неполітичний молодіжний рух, який ставить за мету підтримку молоді в її фізичному, розумовому й духовному розвитку, таким чином, щоб вона могла відігравати важливу роль у суспільстві.

² Роберт Стівенсон Сміт Бейден Павел (22 лютого 1857, Лондон – 8 січня 1941) – основоположник скаутського руху у світі.